

ARTIKKELIT

KASVATUKSEN TAVOITTEENA KANSALAISSUUS

Yhteiskunnan odotukset ja lähiyhteisössä koettu kasvatus 1900-luvun Suomessa

Liisa Granbom-Herranen*

Johdanto

Artikkelin näkökulma kansalaisuuteen on rahvaan lasten kansalaiseksi kasvamisessa sekä kasvatetuksi tulemisessa 1900-luvun alun Suomessa. Kasvatukselliset tapahtumat ovat usein pieniä arkisia tilanteita, jotka muistetaan läpi elämän. Yhteiskunnan näkökulmasta kansalaiseksi kasvattaminen on ollut toimintaa, jonka tehtävänä on tuottaa kansalaisia palvelemaan yhteiskuntaa. Ruotsin ja Venäjän vallan aikainen kansalaisuus tarkoitti kansalaisuutta kunkin oman säädyn puitteissa. Suomalaisen yhteiskunnan siirtyminen parlamentarismia kohti alkoi 1900-luvun alussa, mutta aiempien vuosisatojen sääty-yhteiskunnassa vallinneet tavat ja käytänteet muuttuivat hitaasti. Myös kansalaisuuden käsitteen tulkinnan muutos on ollut hidas prosessi; tämä koskee kansalaisuuden määrittelyä sekä yhteiskunnan ohjeistuksessa että arkisissa kasvatustapahtumissa.

Kasvatukseen kohdistunut tutkimuksellinen mielenkiinto on Suomessakin suuntautunut ensisijaisesti koulukasvatukseen (ks. Granbom-Herranen 2011a, 168), ovathan eurooppalaiset yhteiskunnalliset yhtenäisyyspyrkimykset jo vuosisatojen ajan edellyttäneet kasvatuksen institutionalisoitumista. Suomalaisessa tutkimuksessa on rahvaan lasten kasvatusta tarkasteltu suhteessa institu-

* *KT Liisa Granbom-Herranen on tutkijatohtori kasvatustieteen laitoksella Jyväskylän yliopistossa. Email: liisa.granbom-herranen@jyu.fi*

tionaaliseen kasvatukseen (Tuomaala 2004), puhuttaessa lapsista työntekijöinä (Rahikainen 2002) tai lastensuojelullisten toimenpiteiden kohteena (Pulma 1985, Vehkalahti 2009). Kansalaisuutta puolestaan on tarkasteltu kokonaisvaltaisemmin poliittisena ja oikeustieteellisenä ilmiönä (Kurki & Nevala 2006, 14). Institutionalisoimattoman kasvatuksen tarkastelun vähäisyyteen yhtenä syynä on todennäköisesti myös jonkinlainen keinottomuus: kirjallista materiaalia ei juuri ole käytettävissä. Lisäksi 1800-luvun puolivälissä vaikuttaneet aatteet kuten snellmanilaisuus ja hegeliläisyys korostivat kotia yksityisalueena, jonka toimintaan ei ulkopuolisten tulisi puuttua.¹ (Granbom-Herranen 2008, 24–26; 2013, 62.) Suuntautuessaan institutionaaliseen kasvatukseen, on kasvatuksen tutkimus väistämättä ohittanut ne sekä kasvatuksen että kansan osat, jotka eivät ole kuuluneet organisoidun opetustoiminnan piiriin.

Tässä tutkimuksessa säädökset² kertovat hyvään kansalaisuuteen kasvatamiseen liittyvän odotuksia, jotka on kirjattu kasvatuksen ohjeistukseksi ja kohdennettu koskemaan rahvasta sekä sen lapsia. Aineistona toimineissa säädöksissä käsitellään vanhemmuutta sekä erityisesti rahvaan lasten elämää ja elinehtoja. Valtaa pitävien asettamat odotukset, julkiset odotukset, voidaan lukea virallisista asiakirjoista. Säädöksiin on usein myös kirjautunut se, mikä on pitkään vaikuttanut perinteisenä toimintana (Sjöholm 1988, 24–26). Koska säädösten sisällön saattaminen rahvaan tietoisuuteen vei aikaa ja arjen käytänteiden muutokset ovat hitaita, kattavat aineistona käytetyt säädökset 1900-luvun arkikäytänteisiin vaikuttaneen varsin pitkän ajanjakson. Säädökset eivät sinällään kerro toteutuksesta, mutta ne voi nähdä poliittisesti ja taloudellisesti vaikutusvaltaisten ryhmien asettamien odotusten ja pyrkimysten manifestaatioina. Säädökset tarjoavat myös tietoa kulloisenkin aikakauden näkemyksistä siitä, millaista yhteiskunnan ohjeistusta pidettiin tarpeellisena. Julkisten odotusten rinnalle asetan lapsen arjessa toteutuneeksi koetun kasvatuksen tuottaman käsityksen kunnan kansalaisuudesta. Säädösten rinnalla käytetyn, 1980-luvulla kirjoitetuista elämäntarinoista koostuvan kerronnallisen aineiston sananlaskut ovat osa ennen toista maailmansotaa eletyn lapsuuden kasvatuskokemuksia. Kuitenkin niiden sanoma kiinnittyy huomattavasti varhaisempaan aikaan eli kasvattajien omiin kasvatuskokemuksiin. Kasvatustieteen sananlaskujen perusta on itsenäisyyttä edeltävässä ajassa, jolloin sosiaalinen asema muokkasi nykyistä vahvemmin arjen elämää. Elämäntarinoihin sisältyy muistelijoiden lapsuudessaan tekemiä tulkintoja sananlaskujen kasvatustavoitteista. Tavoitteena on selvittää julkisten odotusten ja lähiyhteisön kasvatustavoitteena olleen kansalaisuuden samankaltaisuutta ja eroavuutta. Artikkelissa keskityn siihen, miltä näyttää 1900-luvun alkupuolen Suomessa instituutioiden ulkopuolisen kasvatuksen ja julkisten odotusten käsitys kansalaisuudesta.

Elämänympäristö suomalaisen kansalaisuus-käsitteen takana

Tässä kasvatuksella tarkoitetaan kotona tai ruokakunnassa sekä lähipiirissä joko tietoisesti tai tiedostamatta tapahtuvaa lapseen vaikuttamista.³ Elämän- ympäristön muutos on 1800- ja 1900-luvuilla Suomessa ollut hidasta. Elämänta- rinoiden lapsuusmuistot kertovat ensisijaisesti agraarisesta elämänmuodosta. Agraarisuus ei kuitenkaan tarkoita sitä, että lapsuus olisi vietetty maaseudulla, vaan maaseudun kulttuurihistoria ja lapsuusmuistot sen osana ovat sidoksissa maaseudun taloushistoriaan ja elinkeinoihin (Linkola 1985, 57; Korkiakangas 1996, 144). Suomessa maatalous on ollut tärkein elinkeino 1800-luvulla ja aina 1970-luvulle asti, jolloin vielä puolet kansasta sai pääasiallisen toimeentulonsa maa- ja metsätalouden parissa (Waris 1974, 45, 53; myös Urponen 1994, 165). Kolmen sukupolven perheet eivät hajonneet liki sadassa vuodessa toteutuneen kaupungistumisen tai teollistumisen myötä. Maatalousvaltaisessa yhteisössä rahvaan lapsen ensisijainen kasvatusympäristö oli ruokakunta ja lastenkasva- tus oli kiinteä osa työn ohessa tapahtunutta arjen toimintaa. (Waris 1974, 105; Vuorela 1977, 606; Aukia 1984, 165; Markkola 1994, 152).

Kun kyse on suomenkielisestä väestöstä, oli suullinen tiedonvälitys ensisi- jaista kirjoitettuun tietoon nähden lähes toiseen maailmansotaan asti. Syitä vähäiseen kirjoitushalukkuuteen ja -taitoon olivat muodollisen opetuksen vähäisyys, köyhyys koulunkäynnin esteenä, koulunkäynnin katkonaisuus ja kirjoittamisen edellyttämän hienomotoristen valmiuksien vähäisyys. Näiden lisäksi sekä kirjoittamisen välineiden lisäksi kyse oli sekä ajan että kirjoitta- misen tilan puutteesta. Etenkin rahvaalta puuttuivat tilaisuudet, joissa suo- menkielisestä kirjoittamisesta olisi ollut heille suoranaista hyötyä. (Stark 2008, 52–56).⁴ Kansanomainen tieto on usein ollut ei-kirjallisessa muodossa, kun taas asiantuntijahistoria asiakirjoineen on jo Ruotsin ajasta lähtien kirjallisessa muo- dossa. Jo Ruotsin ja Venäjän ajalta on ylempien sosiaaliluokkien kasvatuksesta ja elämästä saatavilla sekä julkista että yksityistä elämää kuvaavaa kirjallista aineistoa. Ylemmät luokat muodostivat kuitenkin vähemmistön asukkaista ja myös kieli erotti heidät maaseudun tilattoman väestön ja kaupunkien työväes- tön muodostamasta enemmistöstä, rahvaasta.⁵ Sananlaskujen käyttämä kieli oli tavallisten ihmisten suomenkielistä puhetta.⁶ Vielä 1900-luvulle tultaessa suul- linen tiedon välitys ja kertomusperinne oli ennen kaikkea sääty-yhteiskunnan alimman kerrostuman yhteistä muistia (Apo 1987, 119), joten myös kansanope- tuksessa jäljittelyä ja kuuntelemalla oppimista pidettiin ensisijaisena ja tehok- kaampana tapana kuin lukutaitoa edellyttäviä opetusmenetelmiä (Iisalo 1988, 53). Kun viestintä ja muistaminen perustuvat ensisijaisesti suulliseen tietoon, on puheella suurempi merkitys kuin kirjoitettua viestintää käyttävässä yhteis- kunnassa. Sananlaskujen sisältämät ohjeet mahdollistavat osaltaan muodolli-

sen kasvatuksen sekä vallitsevan kulttuuritradition siirron. (Pentikäinen 1980, 206; Siikala 1984, 192; Finnegan 1994, 32.)⁷ Siirtyessään sukupolvelta toiselle sananlaskut ovat olleet perheen ja naapuruston puhetta ja sananlaskujen sisältämät ohjeet muodostuivat tiedoksi suomenkielisen rahvaan parissa. Sananlaskut, kuten kaikki kielelliset ilmaukset, osallistuvat sosiaalisen todellisuuden muotoutumiseen (Devitt & Sterelny 1987, 116–117).

Koska elämän ympäristön ja siinä vaikuttaneiden asenteiden muutos on vinyt aikansa, ovat tarkasteltavat säädökset sekä pidemmältä että varhaisemmalta ajalta kuin muisteluaineisto. Kuten todettu, lait ja ohjeistus saavuttivat varsin hitaasti rahvaan elämän ja vielä hitaammin ne alkoivat vaikuttaa heidän arjessaan. Muutosten hitaus niin yhteiskunnassa kuin elämän käytänteissä vahvistaa perinteiden ja puheen merkitystä arjen toiminnoissa.⁸ Elämäntarinoista selviää, että ne sananlaskut, jotka ihminen automaattisesti muistaa ovat niitä, jotka ovat liittyneet arkielämän kulkuun ja jotka on kuultu perheen ja naapuruston parissa (Granbom-Herranen 2013, 57). Sananlaskuja käyttävän kasvatustutkimuksen tutkimus on osoittanut, että lapsuuden sananlaskut liitetään usein isovanhempiin, etenkin isoäiteihin. Jos esimerkiksi isovanhemmat olivat omaksuneet sananlaskuja omassa lapsuudessaan ja kuulleet niitä omilta vanhemmiltaan tai isovanhemmiltaan, tarkoittaa se, että 1900-luvun alussa kuullut sananlaskut kertovat myös 100 vuotta varhaisemmasta sananlaskupuheesta. Koska sananlaskut (ja sananlaskunkaltaiset ilmaukset) ovat yleensä kasvattajan omassa lapsuudessaan omaksuneita, heijastaa muisteluaineiston kasvatustutkimuksen aiempien kasvatustutkimusten puhetta. Näin ollen 1900-luvun alkua koskevan muistelu sisältää suomenkielisen väestön käyttämiä sananlaskuja ainakin 1800-luvun puolivälistä lähtien ja siten sääty-yhteiskunnan sekä elämänmuoto että lain-säädäntö ovat olleet läsnä lasten kasvatuksessa vielä 1900-luvun alussa.

Tutkimusaineisto ja -menetelmä

Artikkeli käsittelee julkisissa odotuksissa esitettyjä ja rahvaan kasvatuspäämäärissä toteutunutta kansalaiseksi kasvattamista. Tutkimuksen julkisten odotusten tarkastelun perusaineistona ovat lait ja asetukset sekä hallitsijan julistukset ja kirjeet, joissa käsitellään vanhemmuutta ja erityisesti lasten elämää ja elinehtoja, tässä yhteydessä keskityn erityisesti kansalaisuuteen. Käytetyt säädöskokoelmat kattavat ajan Kuningas Kristofferin maanlaista vuodelta 1442 (TL) itsenäisyyden alkuun. Säädökset sisältyvät lähteissä mainittuihin kahdeksaan kokoelmaan tai kokonaisuuteen sekä vuoden 1723 palkollislakiin⁹. Suomalaisissa kasvatusta ja opetusta käsittelevissä tutkimuksissa kiinnostuksen kohteena ovat ensisijaisesti olleet kirkkolait¹⁰, kansakouluasetus¹¹ ja piiri-

jakoasetus¹² sekä ensimmäinen oppivelvollisuuslaki¹³. Yhteiskuntahistoriassa näkyvimmin ovat olleet esillä lasten elinolosuhteiden tarkastelun keskittyminen palkkaussäntöihin¹⁴ sekä turvattomien lasten kasvatukselle asetettuihin tavoitteisiin¹⁵. (Granbom-Herranen 2008, 70–71.) Koska kasvatusta on tässä tutkimuksessa nähty osana arjen tapahtumia eikä pelkästään opetustyönä, on säädösten tarkastelussa käytetty sekä valtakunnan että kirkollisen hallinnon tuottamaa ohjeistusta pitäytymättä ainoastaan keskeisiin pidettyihin lakikoosteisiin.

Yhteiskunnan muutosten myötä säädettiin uusia lakeja ja jo voimassa olleita lakeja täsmennettiin sekä uudistettiin. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun julkisen ja yhteisön tunnistaman tavoitteellisuuden taustalla ovat vaikuttavat jo aiemmin vallinneet käsitykset yhteiskunnallisista pyrkimyksistä (Granbom-Herranen 2008, 72.) Kun Ruotsin valtakunnasta liitettiin alueita Venäjän keisarikuntaan¹⁶, jäivät alueilla voimaan ruotsinaikaiset säädökset ja autonomisena suuriruhtinaskuntana Suomella oli erityisasema myös luterilainen kirkon ja virallisen kielen suhteen. Kun Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1811 yhdistettiin jo aiemmin Venäjään kuuluneet alueet, säädökset yhdenmukaistuivat myös näillä alueilla viimeisimpien Ruotsin valtakunnassa vuoteen 1809 vaikuttaneiden lakien mukaisiksi, jolloin suomenkielisen luterilaisen väestön kannalta säädökset olivat varsin yhteneväisiä. Vasta Aleksanteri II:n valtakausi (1855–1881) oli lainsäädännön kannalta muutoksen aikaa. Vuodesta 1860 alkaen julkaistu Suomen suuriruhtinaskunnan asetuskokoelma korvasi vähitellen kohta kohdalta aiemman lainsäädännön. (Granbom-Herranen 2011a, 168.) Osa näistä laeista on vaikuttanut ihmisten arkielämässä 1900-luvun puoliväliin asti ja osa vielä 1900-luvun loppupuolella, sillä autonomian aikana uusi laki ei automaattisesti kumonnut edeltäjiään (Rasila 1977, 24).¹⁷ Kasvatukseen tai opetukseen viittaavia säädöksiä löytyy lähes 800, joista parinsadan voi katsoa kohdistuvan institutionalisoimattoman kasvatuksen tavoitteisiin (Granbom-Herranen 2008, 73). Löydetyt säädökset ovat johdattaneet eteenpäin lapsen elämää sivuaviin käsitteisiin ja niihin liittyviin säädöksiin. Kaikkiaan noin 150 säädöstä sivusi kansalaiseksi kasvattamista ja siihen liittyviä kasvatuksellisia tavoitteita.

Koulun ulkopuolella toteutetun kasvatuksen tutkimusta rajoittaa eräänlainen keinottomuus. Tämä koskee niin rahvaan arjen tutkimusta ennen toista maailmansotaa kuin nykyistä kotikasvatustutkimustakin. Kirjallista materiaalia rahvaan kotikasvatuksesta ei juuri ole.¹⁸ Edelleen kotikasvatuksen tutkimuksessa on haasteena, kuinka kerätä tutkimusaineistoa muuttamatta tilannetta epänormaaliksi tutkittavan ilmiön kannalta. (Granbom-Herranen 2008, 27.) Kerronnallinen aineisto on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmista sisältäen kokoelmat *Perinne elämässäni* -kilpikirjoi-

tus (1985) sekä *Karjalaiset elämäntarinat* (1983–84). Aineistot sisältävät kaikkiaan noin tuhat elämäntarinaa, joissa kerronta on lähinnä kirjoitettua muistelupuhetta (Korkiakangas 1996, 94; Vilkkonen 1997, 74). Kirjoittajia ei pyydetty erityisesti kertomaan lapsuuden sananlaskuista, vaan ne ovat osa kerrottua tarinaa. Kerronnallisen aineiston sananlaskut juontavat itsenäisyyttä edeltävään aikaan, jolloin sosiaalinen asema muokkasi nykyistä vahvemmin arjen elämää. Tulkinallisina lähtökohtina ovat muistelijan kokemus ja hänen esittämänsä tulkinta. Koska tarkasteltavana on lapsuus ennen toista maailmansotaa, olen keskittynyt ennen vuotta 1930 syntyneiden muistelijoiden elämäntarinoihin liittyneeseen kasvatustieteeseen sisältyneiden sananlaskujen erityisesti kansalaisuuteen liittyneisiin tulkintoihin. Tähän aikakauteen – ei pelkästään maailmansotaan – kulminoituu monia yhteiskunnallisia muutoksia. (Granbom-Herranen 2008, 119–121.) Säädökset yhdessä muisteluaineiston kanssa mahdollistavat kansalaiseksi kasvattamisen tarkastelun. Ennen vuotta 1930 syntyneistä muistelijoina 141 elämäntarina sisälsi kuulijana kasvatustieteeseen liitettyjä sananlaskuja, yhteensä 508 sananlaskua. Näistä 414 sananlaskuun liittyi käyttöyhteys, josta oli luettavissa myös kuulijan tulkinta kuulemastaan. Kansalaisuuteen liittyvät noin 140 sananlaskua sisältyivät oman elämän hallintaa koskevaan pääteemaan.¹⁹

Säädökset kertovat hallitsevan ihmisryhmän odotuksista eli se mikä on kirjattu säädöksiin, ei ole tapahtuneen kuvaus. Säädösten avulla voidaan kuitenkin muodostaa käsitys yhteiskunnan oikeana ja vääränä pitämistä ilmiöistä (Hedenborg 1997, 31). Ongelmallista on ollut selvittää, oliko jokin säädös voimassa Suomessa Venäjän vallan aikana vai oliko se poistunut käytöstä uuden lain myötä. Joidenkin lakien ja asetusten säätämisen yhteydessä aiemmat määräykset kumotaan nimeten tai mainiten päivämäärä, mutta ei kaikissa.²⁰ Kerronnallisessa aineistossa on nähtävissä, että kuvaus aikuisen puheesta ei aina kohtaa lapsen tapaa ymmärtää asioita eli se mitä aikuinen on sanonut, ei aina ole sama asia kuin mitä lapsi on kuullut ja miten hän sen on tulkinnut. Kuuleminen ei tarkoita puhujan intention ymmärtämistä, elämäntarinoista ei varsinaisesti ilmene puhujan intentio ja näkökulma on kuulijan. Vaikka elämäntarinoiden sananlaskuepisodit ovat osa lapsuuden kertomusta ja kasvatustieteeseen sananlaskujen tulkinnat liittyvät lapsuuden tapahtumiin, on aina mahdollista että jotkut tulkinnat ovat muotoutuneet eletyn elämän myötä.

Tutkimusmenetelmänä on ollut kielellisiin sisältöihin kohdistuva sisällönanalyysi (Grönfors 1982, 160–161), jonka käsitän menetelmäryppäänä. Sisällönerittelyn näen yhtenä tämän ryppään menetelmistä, en sisällönanalyysiin synonyymina (Granbom-Herranen 2010, 73–74). Muita ryppään menetelmiä ovat esimerkiksi laadullinen ja määrällinen ryhmittely sekä ryhmiin perustuva teemojen koonti. Sananlaskujen tulkintojen merkityksen määräytymisen olen

mallintanut tukeutuen Jaakko Hintikan ja Gabriel Sandun (1994) tulkintaan mahdollisten maailmojen semantiikasta (Granbom-Herranen 2011b).

Sisällönerittelyvaiheessa olen hakenut säädöksistä kasvatustavoitteita sekä elämäntarinoista sananlaskuja ja käyttökontekstin sisältäviä episodeja. Säädösten analysoinnissa sisällönerittelyn yksikkö on ollut lausuman sisältämä sana sekä kyseisessä säädöksessä mainittu tarkoitus siitä mihin lapsen elämän alueeseen kyseisellä säädöksellä on pyritty vaikuttamaan. Tämä vaihe on kattanut säädökset alkaen Talonpoikainlaista (TL) itsenäisen Suomen valtion muodostumiseen. Olen hakenut säädökset, joissa käsitellään vanhemmuutta ja erityisesti lasten (alle 15vuotiaiden tai alaikäisten) elämää ja eilinehtoja, etsin sanoja kuten lapsi- ja talo-alkuiset sanat, vanhemmat, kasvattaa, opettaa, hoitaa, palvelukseen liittyvät sanat (piika, renki, palkolliset), seurakunta.²¹ Asiasanaluetelot ovat jo kertaalleen valikoitua ja järjestettyä tulkintaa, joten käytin säädöskokoelmien rekistereitä vain viitteellisenä tukena.

Elämäntarinoissa yksikkö on ollut muisteluepisodien kasvatustavoitteeseen sisällyville sananlaskuille annettu merkitys. Muistelujen tarkastelussa keskeistä on ollut pyrkimys löytää tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta kohteen ymmärtävä ja sille oikeutta tekevä lähestymistapa (Kalela 2000, 25). Aineistosta poimin kaikki ne elämäntarinoiden episodit, joihin sisältyi sananlasku. Tähän vaiheeseen sisältyivät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston kokoelmat *Perinne elämässäni* -kilpikirjoitus sekä *Karjalaiset elämäntarinat* kokonaisuudessaan. Poimin tekstit, joissa sananlaskujen käyttö liittyi lapsuuteen ja jotka muistelijat liitti kasvatukselliseen lapsuuden tapahtumaan muistelijan ollessa ensisijaisesti kuulijan roolissa.

Julkiset odotukset lasten kansalaiseksi kasvattamiselle ja lähiympäristön käytännön ohjeistus kunnon kansalaiselle

Säädökset muodostavat keskeisen osan ohjeistuksesta, jolla sekä maallinen että uskonnollinen valta (valtio ja kirkko) pyrkivät ohjaamaan ruokakuntien elämää. Lapsi sekä lapsen kasvatusta on määritelty jo varsin varhaisessa lainsäädännössä ja yhteiskunnan ohjeistuksessa (Granbom-Herranen 2011a, 175). Säädöksillä ei ole pyritty takaamaan lapsen oikeuksia, kyse on ollut aikuisten velvollisuuksien kautta määrittäneestä toiminnasta (Hedenborg 1997, 32-33, 237). Säädösten määräykset kohdentuvat yhteiskunnan jäseniin, ryhmittymiin tai organisaatioihin, sääty-yhteiskunnassa ne kohdistuvat erilaisilla eri säätyihin. Määräykset voidaan tulkita taloudellisen ja poliittisen vallan arvoja ja tavoitteita ilmaiseviksi ohjeiksi, mutta ne eivät selitä kasvatusta, yhteiskunnan tapahtumia tai yhteiskunnassa eri aikakausina vaikuttaneita aatesuuntauksia.

Vielä 1900luvun alussa niin kirkollisen kuin maallisen esivallan toimintaa ohjasi näkemys huoneentaulun mukaisesta ruokakunnasta normaaliuden mallina. Kodin ja perheen korostaminen yhteiskunnan perusyksikkönä oli uuden yhteiskuntajärjestelmän perusta 1900luvun alun Suomessa, esimerkiksi huostaan otettujen lasten tuli päästä osalliseksi oikeanlaiseksi määritellystä perhe-elämästä kyetäkseen kasvattamaan omista tulevista lapsistaan ”yhteiskunnan kannalta hyödyllisiä ja ongelmattomia kansalaisia”.²² (Markkola 1994, 191, 223–225.)

Elämäntarina on kertomus omasta elämästä tai tapahtumasta, jota ihminen pitää merkittävänä elämässään. Kertoessaan elämästään muistelija tekee elämänsä ymmärrettäväksi joko itselleen tai muille muistelun kautta. Hän kertoo oman kokemuksensa tapahtumista ja hänen sille antamia merkityksiä. Tarinaansa ihminen muotoilee koko elämänsä ajan, elämäntarinat ovat ”päättymättömiä kertomuksia”, jotka voidaan kertoa missä elämänvaiheessa tahansa (Ukkonen 2000, 34; Dolby 1996). Oletuksena on, että ilmiö ja sen merkitys voidaan tavoittaa vain kokemuksen kautta (Satulehto 1992, 60). Tässä tarkastelussa olennaista on ollut muistelijan oma kokemus siitä, mihin hän on kokenut tulleensa neuvotuksi. Tiedon perustana on muistelijoiden oma kokemus elämismaailmasta, mikä kokemus muodostuu vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Tosin sanoen yksilöllinen kokemus toteutuu yhteisön kanssa jaetussa tilassa. Elämäntarinat ovat 1900luvun alussa, ennen toista maailmansotaa lapsuutensa eläneiden kertojien muistoja.

Keskeinen sananlaskuja käyttävään puheeseen liittyvä käsite ”kasvatuspuhe” (*pedagogical speech*) pohjautuu Charles Briggsin (1988, 22, 104) käsitteeseen ”*pedagogical discourse*”. Koska aineiston elämäntarinoissa ei ole ollut kyse keskustelusta, jossa kommunikoitaisiin vuorovaikutteisesti, on termi kasvatuspuhe (*pedagogical speech*) soveliain muisteluiden tuottamiin tilanteisiin. Kasvatukselliseen puheeseen perustuvan vuorovaikutuksen keskeinen tekijä on keskustelijoiden välinen suhde: ikänsä puolesta tai muuten yhteisössä auktoriteettiasemassa oleva puhuu kasvatettavalle. Aineiston elämäntarinoissa yleisin tilanne on ollut aikuisen tai aikuisten puhetta lapselle. Elämäntarinat sisältävät episodeja, jotka kertovat kasvatuksellisen puheen sananlaskuista, joita muistelijat kuulivat lapsuudessa ja muistelivat aikuisiässä. Olen välttänyt tulkitsemasta sananlaskuja niiden oletetun perusmerkityksen kautta.²³

Yksilöllisen elämismaailman ja tutkimuksen johtopäätösten yleistettävyyden välille ei muodostu ristiriitaa, onhan yksilön maailma muokkautunut yhteisön keskuudessa. Toisin sanoen on yksi maailma, joka ihmisten kokemuksissa kuitenkin ilmenee eri tavoin (Perttula 1993, 272). Liitettäessä ihmisten käsityksiä yhteen muodostuu kuva yhteisesti koetusta todellisuudesta. Yksilön tapa antaa ilmiölle merkityksiä on harvoin sattumanvarainen, vaan sitä ohjaavat yhtei-

sön hyväksymät näkemykset. (Uljens 1989, 20.) Kuvaukset eivät luo täydellistä kuvaa kansalaisuuden kokemuksesta kasvatustavoitteena. Kasvatuspuheen sananlaskujen tulkinnat tarjoavat ei-valtaa käyttäneen ryhmän jäsenten näkökulman kansalaiseksi kasvamisen tavoitteista.

Lapsuus kansalaisuuteen valmistavana aikakautena

Aina 1900-luvun puoliväliin asti rippikoulua ja 15 ikävuotta voidaan pitää lapsuusiän loppuna. Se on ajankohta, jolloin lapsuuden katsottiin päättyvän ja lapsen olevan kykenevä ottamaan vastaan aikuisuuden tuomat velvoitteet ja oikeudet. Rahvaan lasten kasvatukselle asetettujen julkisten tavoitteiden sisältämät ikärajat ovat varsin yhteneväisiä varhaisemman kansanomaisen lastenkasvatuksen tulkintojen kanssa (esim. Aukia 1984; Talve 1990). Alle 15vuotiaita lapsia ja nuoria pidettiin lähinnä puolikasvuisina eikä heidän vielä tarvinnut kyetä työnteon määrässä ja laadussa samaan kuin aikuiset – ainakaan virallisesti. Työn tekeminen oli opittava tullessa ripillepääsyn eli ensimmäisen ehtoolliskäynnin ikään. Kuten Ilmar Talve (1990, 201) asian ilmaisee: ”Ripillepääsyn myötä 15-16-vuotiaana lapsuus loppui.”. Oletus on ollut, että 15-vuotias on kykenevä toimimaan kuten aikuinen. 15-vuotiaalla oli oikeus itse solmia työsopimus, ja verotus kohteli heitä täysivaltaisen aikuisen mukaisesti (Markkola 1994, 117; Rahikainen 2004, 12),²⁴ samoin 15 vuoden ikä on ollut merkittävä lasten huollettavuutta ja elatusta määriteltäessä. Elatuksen määrittelyssä merkittävä ikä vaihteli 12-vuotiaasta 14-vuotiaaseen ja 15-16-vuotiaaseen.²⁵ Rangaistusvastuun sekä opetuksen ja koulunkäynnin yhteydessä 15 vuoden ikä on ollut taitekohta. Täysivaltaisuutta tai täysi-ikäisyyttä ei ole kiinnitetty täsmällisiin ikärajoihin. 1800luvun säädökset puhuvat vain yleisesti ”myndiga år” (Nygård 2002, 166) tai täysivaltaisuudesta²⁶. (Granbom-Herranen 2008, 93–95.)

Maallisissa säädöksissä on keskeistä ollut iän ja työn suhde. Kirkkolaeissa merkittäviä ovat olleet ikä, sakramentit sekä seurakunnan toiminta. Lapsesta tuli huolehtia ja häntä oli pidettävä elossa jo niin syntymättömänä, vastasyntyneenä kuin kastamattomanakin.²⁷ Peruslähtökohtana pitää pienimmistä huolehtimista niin maallisissa säädöksissä kuin että kirkkolaeissa (ks. Liliequist 1991, 82). Taulukkoon 1 on koottu säädöksiin sisältyviä lapsen elämän keskeiset taitekohdat. Sääty-yhteiskunnan lait ja asetukset eivät kohdistuneet yhtäläisesti kaikkiin kansalaisiin, vaan oikeudet ja velvoitteet vaihtelivat säädystä toiseen. Maallisissa säädöksissä mainitut kasvatuksen velvoitteet kohdistuivat rahvaaseen sekä osin talonpoikiin ja käsityöläisiin, säätyläisten toimintaa niissä ei yleensä käsitelty. Kirkkolait kohdistuvat kaikkiin seurakunnan jäseniin, mutta niissäkin säätyjen merkitys näkyy erivapauksina, velvoitteina ja

oikeuksina. Rippikoulu ja konfirmaatio ovat olleet kaikille säädystä riippumatta aikuisuuteen siirtymisen riitettä.²⁸ Tämä on ollut niin tärkeä vaihe siirryttäessä lapsuudesta aikuisuuteen, että sekä rippikoulun suoritusmahdollisuus että konfirmaatio mainitaan myös kasvatuslaitosten ohjesäännöissä.²⁹ Suomessa ainoa mahdollisuus avioliiton solmimiseen oli kirkollinen vihkiminen vuoden 1686 kirkkolain voimaantulosta lähtien aina vuoteen 1917, jolloin laki mahdollisti myös siviilivihkimisen.³⁰ Avioliiton solmimisen edellytyksenä olleet rippikoulun ja konfirmaation oletettiin edeltäneen perheen muodostamista ja vielä 1900-luvun alussa perheellisyys oli kansalaiskelpoisuuden tae (Markkola 1994, 39).

Taulukko 1

SYNTYMÄ	4-7 VUOTTA	12-14 VUOTTA	15-16 VUOTTA
KIRKKOLAIT			
*Lapsi kastettava ja siten liitettävä seurakunnan jäsenyyteen	*Isäntävallan käyttäjän (vanhempien, holhoojan, talon isännän, työnantajan) tuli opettaa lapselle kristinopin alkeet sekä huolehtia kristinopin tuntemuksen edellyttämän lukutaidon alkeiden opettamisesta		* Lukutaito ja rippikoulu olivat edellytykset ehtoollisella käyntiin, mikä puolestaan mahdollisti avioliiton solmimisen sekä esimerkiksi oikeuden tulla haudatuksi kirkkomaahan
+ Lapsesta oli huolehdittava - jo ennen syntymää, eli lapsi tuli pitää hengissä	+ Lapselta edellytettiin sukupuolensa ja iän tuomien kykyjensä mukaiseen työntekoon osallistumista	+ Muutoksia elatus- ja työvelvoitteisiin, periaatteena lisääntyvä vastuu saadun elannon jne. korvaamisesta +Rajoituksia tehdastyössä	+ Osattava sukupuolensa mukaiset työt + Kyettävä elättämään itsensä + Oikeus työsopimukseen + Rangaistusvastuu + Ei vielä täysi-ikäinen eikä täysvaltainen kansalainen
MAALLISET LAIT			

Kirkon ja valtion aina 1600luvulle saakka juontavat näkemykset koko kansan kattavan opetuksen järjestämisestä eivät ole olleet ristiriidassa keskenään, niin kirkon kuin valtiovallankin etu oli jo ennen 1800-lukua ollut saattaa koko kansa yhteisen opetuksen sekä samalla valvonnan ja ohjauksen piiriin. Taustalla oli näkemys siitä, että 1800luvun uudenlainen kansalaisuuden käsitys edellytti kykyä tehdä sellaisia valintoja, joiden ymmärtäminen puolestaan edellytti kykyä käsitellä tietoa. (Hilpelä 1987, 160.)

Kansalaisuuden kaksi puolta: julkinen odotus ja yhteisön käytäntö 1900-luvun alun lapsuudessa

Sen välillä mitä kansalaisuuteen julkisissa odotuksissa liitettiin ja mitä muiste-lijat kasvatuspuheen sananlaskujen tulkinnoissa kokivat tavoitteeksi, on sekä samankaltaisuutta että eroja. Suurin eroavaisuus on ollut omaehtoisen toimin-

nan osuus kansalaisuudessa. Vaikka siis molemmissa tulkinnoissa kansalaisuus on eräänlaista yhteisön jäsenyyttä kuten Leena Kurki ja Elina Nivala (2006, 26) kansalaisuutta määrittävät, on julkinen kansalaisuus odotettua jäsenyyttä ja elämäntarinoiden lapsuuden sananlaskujen tulkinnallinen jäsenyys koettua ja ryhmälle ensisijaista jäsenyyttä.

Julkisen vallan ohjeistuksessa kunnan kansalaisen tuli olla työteliäs ja harras kristitty. Tavoitteena säädöksissä on kasvaminen kansalaisena ahkeraksi työntekijäksi sekä kristilliseksi, hyödylliseksi ja rehelliseksi yhteiskunnan kansalaiseksi, jolla on velvoitteita vanhempiaan ja isäntäväkeään kohtaan.³¹ Tämä näkemys kansalaisuudesta muodostuu 1) *työntekoon kasvamisesta*, mikä on lapsen harjaannuttamista sellaiseen työhön, jolla hän pystyy elättämään itsensä sekä 2) *kristityksi kasvattamisesta*, mikä sisältää seurakunnan jäsenyyden, kristilliset elämäntavat ja valmiuden itse lukea Raamattua.³² Petri Karosen (2002, 15) kansalaisuuden osoituksena mainitsemaa isänmaan palvelua ei lasten kohdalla mainita, ainoastaan opettajiksi valmistuvien tuli säädösten mukaan antaa vakuumus esivallan tottelemisesta. Esivallan kunnioituksesta puhutaan säädöksissä,³³ mutta Juhani Tähtisen (1992, 1) mainitsema kasvatuksen ehdollistaminen ”tottelevaisuuteen, ylempien kunnioittamiseen, hyviin tapoihin ja ahkeruuteen” samoin kuin Jaana Kemppaisen (2001, 25) kuvaama 1900-luvun alun kansalaiskasvatusjärjestöjen tavoitteeksi asettama tottelevaisuus ja kuuliaisuus eivät näyttäydy sananlaskujen tulkinnoissa. Elämäntarinoiden sananlaskuissa ahkeruutta ei koeta tottelevaisuuden osoituksena, vaan se on paremminkin työntekijän ominaisuus. Kasvatuspuheen sananlaskuille annettu tulkinta ”vastuu omasta elämästä” päinvastoin jopa kyseenalaistaa kyselemättömän tottelevaisuuden. Myöskään ylempien kunnioittamisesta ei tulkinnoissa puhuta, toisten kanssa sovussa elämisestä kylläkin. Tähän sovussa elämiseen kuuluvat myös hyvät tavat. (Granbom-Herranen 2008, 147–148.)

Kasvatuspuheen sananlaskujen tulkinnassa yhteisöllisyys on käytännön kansalaisuutta. Siihen kuului tärkeimpänä jo mainittu oman elämän hallinta ja toisten kanssa eläminen, johon sisältyvät: *vastuu omasta elämästä, ohjeistus toisten kanssa elämiseen sekä varallisuus*. (Granbom-Herranen 2008, 143–145.) Elämäntarinoiden sananlaskujen tulkinnoissa vastuu kattaa *harjaantuminen työhön*. (Granbom-Herranen 2008, 125–134.)

Esimerkki 1, vastuu omasta elämästä

Äiti myös tähdensi, että vaikka *kuinka huonosti elämässä kävisi*, niin koskaan ei saa lannistua, – hänen mielilauseensa olikin, että ”Ihminen menee vaikka läpi harmaan kiven” jos on pakko. Ja tämä kyllä piti paikkansa äidin suhteen, hän ei masentunut, vaikka oli vaikeita aikoja ... (nainen, syntynyt 1921)

Rehellisyyteen kasvattaminen tarkoittaa valheen välttämistä, mutta myös rehellisyyttä kaikissa toimissa. Ihmisen tulee pitää sanansa, lupaukset ovat sitoumuksia, jotka on täytettävä.³⁴

Esimerkki 2, ohjeistus toisten kanssa elämiseen

”Ennen mies maansa myöpi ennenkuin sanansa syöpi.” Tämä oli isäni kasvatuseriaa. *Rehellisyyttä ja sanansa takana pysymistä* hän harrasti ja vaati sitä myös meiltä lapsiltaan. (nainen, syntynyt 1923)

Kasvatuserian sananlaskujen tulkintojen mukaan kansalaisuuteen liittyvä säästäväisyys on ollut yhtä tärkeää kuin rehellisyys. Säästäväisyys käsittää varakkuuden tavoittelun, mutta ei keinolla millä hyvänsä. Saituus on huonoa säästäväisyyttä, joka ei tuo todellista vaurautta. Vauraus koostuu ansioista ja harkitusta rahankäytöstä. Tästä näkökulmasta katsottuna köyhyys on ollut osittain itse aiheutettua. Säästäväisyyteen ja oikeaan rahankäyttöön sisältyy huonompiosaisten auttaminen. Toisten auttaminen ja anteliaisuuden osoittaminen on tulkittu kansan elämään kuuluneena yhteisöllisyyden osoituksena. Seppo Knuutilan (1985, 361) mukaan köyhien ja vähempiosaisten auttaminen on kuitenkin ollut paremminkin vanhoihin oikeustapoihin perustuva velvoite kuin hyväsydämisyyttä. (Granbom-Herranen 2008, 143–145.)

Esimerkki 3, varallisuus

Paitsi edellä kerrottua ankaraa kuria, jota tietysti oli edeltänyt selvät määräykset mitä sai, mitä ei saanut tehdä, en tietentahtoen pidettyjä ”oppitunteja” muista pidetyn. Ehkäpä enemmänkin vaikuttivat isä ja äiti sekä muu suku esimerkillään. Äidillä kyllä oli melkein tilanteeseen kuin tilanteeseen sopiva sananparsi joilla sai pysäytetyksi pahanpuhujan: Älä laita toisen lasta, vielä on omat tyttärentyttäret naittamatta, tai *nuhteli liian reilua rahankäyttäjää*: Riittäis vaan piänpolveks, tai houkutteli säästämään pienetkin virparahoina saadut pennit: Pitää pitää takanen jalka eessäpäin. (mies, syntynyt 1911)

Säädöksissä kasvatustavoitteeksi eli toteutuneen kasvatuksen tulokseksi määritellään ”kristillisiä” ja ”itsensä elättämään kykeneviä”. Arkikasvatuksessa onnistuneen kasvatuksen seurauksena on pidetty ”hyvää kansalaisuutta”, johon sääty-yhteiskunnassa on liittynyt oman aseman tiedostaminen sekä oman työtehtävän hallinta (Granbom-Herranen 2008, 234).

Kristillisyyttä käsitettiin julkisissa odotuksissa laajempänä ilmiönä kuin kasvatuspuheen sananlaskujen tulkinnoissa. Kirkkolakien mukaan kristinuskoon kasvattaminen alkoi kasteessa, jolloin lapsi (myös löytölapset ja maankiertäjien lapset) tuli liittää seurakunnan jäsenyyteen. Kastamattomat eivät päässeet rippikouluun, he eivät voineet saada kunnollisia hautajaisia eikä heillä ollut mahdollisuutta solmia avioliittoa ennen siviilivihkimisen mahdollistumista. Vanhempien tai ruokakunnan päämiehen vastuulla oli antaa lapsilleen kristillistä opetusta³⁵ ja mikäli nämä syystä tai toisesta eivät tähän tehtäväänsä kyenneet, heidän tuli joko antaa se muiden tehtäväksi tai sitten tehtävä siirtyi seurakunnalle. Lukutaitoa ja luetun ymmärtämisen taitoa sekä kristinopin tuntemusta tuli kirkkolain mukaan valvoa ja viime kädessä se oli kunkin seurakunnan kirkkoherran vastuulla. (Granbom-Herranen 2011a, 173–174.)

Elämäntarinoiden sananlaskujen tulkinnoissa kristilliset elämäntavat ja lukutaito liittyvät yhteen, mahdollisesti rippikoulun kautta. Kristillisuus ilmenee sananlaskuissa ja raamatunlauseissa tai tekstiin upotettuina esimerkiksi kymmenen käskyn mukaelmina, mutta kristillisyyttä ei kuitenkaan juuri tulkitta kasvatuksen tavoitteeksi, vaan esimerkiksi avioliitolla, sen solmimisella ja pysyvyydellä, oli keskeinen asema käytännön kristillisyydessä. Lukemisen merkitys sen paremmin kuin yleensäkin opinsaannin tärkeys ei ole sananlaskujen tulkinnoissa keskeistä. Myöskään kouluun tai kirjoihin ei viitata muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta.³⁶ (Granbom-Herranen 2008, 131–136.)

Työ kansalaisen velvoitteena

Varsin monet säädökset käsittelevät työntekoon osallistumista tai itsensä elättämistä. Myös laitosten ohjesääntöjen³⁷ keskeinen viesti oli, että lapset tuli harjaannuttaa käsityöläisiksi tai maatalouteen työväeksi ja laitoksista poislähteville tuli tarjota työpaikka, jotta elatus olisi taattu myös tulevaisuudessa³⁸. Kirkkolaeissa ei sitä vastoin ruokakunnan tai vanhempien kasvatustehtävänä korostettu kasvattamista työhön. Kenties työ ja kasvatus työhön ovat olleet niin itsestään selvä osa luterilaisuutta, ettei niitä ole ollut tarvetta erityisesti mainita.

Rahvaan lapsista odotettiin kasvavan ennen kaikkea palkollisia maaseudulle tai työntekijöitä kaupunkiin. Millaiseksi ihmiseksi lasta haluttiin kasvattaa – millainen hänen tuli tai ei tullut olla – toivottuja ja vaadittuja ominaisuuksia on kuvattu työhön harjoittamisen ja palkolliselta edellytettävän käytöksen yhteydessä. Säädöksistä voidaan lukea palkolliselta ja työntekijältä odotetun juma-

lanpelkoa, uskollisuutta ahkeruutta, kuuliaisuutta, tottelevaisuutta ja raittiutta.³⁹

Esimerkki 4, Palkolliselle sopimattomat luonteenpiirteet (30.1.1865/SA):

... laiskuudesta, huolimattomuudesta tahi tottelemattomuudesta rikkoo siinä, mitä palvelukseen kuuluu, taikka osoittaa uppiniskaisuutta, tahi elää sääntöttömästi ja pahanilkisesti ... rupeamaansa palvelukseen hawaitaan kelwottomaksi, taikka puuttuu uskollisuudesta tottelemattomuudesta ... elköön olko niitä töitä ja askareita tekemättä ... laiskuudesta, huolettomuudesta taikka niskoittelemisesta on laiminlyönyt tehdä semmoisen työn ... huolimattomuuden, niskoittelemisen, luottamattomuuden, juoppouden taikka muun kunnottomuuden tähden ...

Lasten kasvattaminen työtä tekeviksi ja itsensä elättämään kykeneviksi aikuisiksi on ollut keskeisessä asemassa puhuttaessa kansanomaisesta lastenkasvattamisesta. Työntekoon osallistuminen ja elantonsa hankkiminen lienee ollut kaikenikäisten tavallisten ihmisten huolenaihe. Lasten työhön harjoittamisen ja oppimisen ensisijainen tavoite on siis ollut kasvattaa itsensä ja perheensä elättämään kykeneviä aikuisia. Tästä ovat tutkijat varsin yksimielisiä.⁴⁰ Työnteolla sekä ahkeruuteen ja kuriin totuttamisella katsottiin olevan huonojen tapojen juurtumista estävä vaikutus. Lasten työnteko ja siihen harjoittaminen ei ole ollut ainoastaan toimeentulon sanelema pakko, vaan työhön opettamalla on lapsia ohjattu pois laiskuudesta (Nyberg 1929, 189–190; Hedenborg 1997, 79). Rahvaan lapsille ensisijaisesti elatuksen hankintaan osallistuminen ja työntekoon ryhtyminen alkoi samalla kuin varsinainen työhön opettaminen ja opettelukin.⁴¹

Esimerkki 5, lasten osallistuminen työntekoon

Lapsuuteni kului siinä maatalous-ympäristössä. Leikkikenttää riitti, oli pihat ja rakennukset, koko kylä oli meidän temmellyskenttämme. Joka talossa oli lapsia, leikkitovereista ei ollut puutetta. Siinä sitten opimme työnteonkin alkeet. Meille opetettiin pienestä pitäen että – ”kuka ei työtäkää tie, sen ei syömänkää pie.” *Lapsikin jo voi ”väk-vointiinsa” mukkaa, s.o. sen verran kun äly ja voimat myöten antoivat, auttaa ja toimia.* (nainen, syntynyt 1917)

Kuulijan tulkitsemana kasvatuspuheen sananlaskut ohjaavat ensisijaisesti työhön, painottavat työn merkitystä sekä kaiken työn arvostamista ja huolellisesti tekemistä. (Granbom-Herranen 2008, 126–129.)

Esimerkki 6, työn arvostaminen

Me lapset totuimme jo pieninä kunnioittamaan työntekoa. Omalla esimerkillään vanhemmat opettivat tekemään työtä *ahkerasti, huolellisesti ja niin, ”ettei sitä tarvitse parsia”* kuten äitini sanoi, *s.o. tehdä toiseen kertaan*. Ehkä siksi meillä lapsilla lieneekin ollut aina työtä tarjolla ja sen mukana toimeentulo. (nainen, syntynyt 1917)

Johtopäätökset

Säädöksistä löytyy sekä rahvaan lasta että kansalaiseksi kasvattamista käsittelevä ohjeistus, joten nämä tutkimusta kantaneet ennako-odotukset toteutuivat. Ohjeistuksen näkyväksi tulemistä on edistänyt se, että lakeja, asetuksia ja majesteetin kirjeitä on tässä tarkasteltu varsin laajasti eli ei ole pitäydytty ainoastaan suomenkielisissä teksteissä eikä ainoastaan tavanomaisimmin käytetyissä säädöskokoelmissa. Elämäntarinoiden kasvatustalteen sananlaskuja sisältävien episodien kautta on mahdollista tarkastella toteutuneita kasvatustavoitteita. Näiden kansalaisuuteen liitettyjen sananlaskutulkintojen voidaan katsoa ilmentävän myös yhteisöllisiä käsityksiä kunnan kansalaisuudesta.

Säädösten tiedoista muodostui neljä pääteemaa (aakkosjärjestyksessä: elanto ja hoiva, kansalaisuus, kristillinen kasvatust, työ). Vastaavasti muisteluaineiston sananlaskutulkintoista muodostui sisällönanalyysiin liittyvässä ryhmitteilyssä neljä pääteemaa (aakkosjärjestyksessä: elanto ja hoiva, kristillinen kasvatust, oman elämän hallinta, työ).⁴² Pääteemoja muodostettaessa tavoitteena ei ollut molempien tutkimusaineistojen asettuminen keskenään yhtä moneen tai samankaltaisiin ryhmiin, vaikka niin kävikin. Pääteemoihin tiivistyneet kaksi näkökulmaa, julkinen vallankäytön odotus ja yhteisöllinen käytäntö, ovat tutkimuksessa toimineet kansalaisuuden käsityksen tarkastelun pohjana.

Se, että 1900luvun alun kasvatustalteen sananlaskujen sisällöllisten tavoitteet noudattivat monin osin 1800luvulla eli kasvattajien lapsuudessa vaikuttaneiden säädösten sisältöjä, ei sinänsä ole yllättävä tutkimustulos. Yhteneväisyys kansalaisuudessa muodostuu tavoitteesta itsensä elättävästä aikuisesta. Sen sijaan mielenkiintoinen tulos on, että säädösten mainitsema kansalainen ei ole sama asia kuin kasvatustalteen sananlaskujen tulkinnassa esitetty omasta elämästään vastuun kantava ja toisten kanssa elämään kykenevä ihminen, jolle vauraus tarkoittaa sosiaalista asemaa. Näille sananlaskujen tulkinnoille ei säädöksistä löydy vastinetta. Säädökset puhuvat kunnan kansalaisuudesta sekä kristillisyydestä ja työntekijän ominaisuuksista, mutta kasvatustalteen sananlaskujen sisällöstä on nähtävissä sekä lähiyhteisön tärkeys että oman ajattelun merkittävyys.

Yhteenvetona voidaan todeta, että pääteemoista säädösten ”kristinoppi” on paljolti samaa kuin kasvatuspuheen sananlaskujen tavoitteena ollutta käytännön kristillisyyteen keskittynyt elämäntapa. Myös pääteemana ”työ” näyttäytyy sekä julkisissa odotuksissa että lapsuuden sananlaskujen tulkinnoissa hyvin samankaltaisena. Elämäntarinoiden sananlaskujen tulkinnoissa työ, kuten kristillisuus, asettuu varsin konkreettiseen viitekehykseen. Julkisten odotusten ”elatus” on säädöksissäkin konkretisoituna lapsuuden tulkinnoissa esiin nouseviksi ruoaksi, vaatteiksi ja ohjaukseksi. Nämä kolme pääteemaa ovat sisälöltään varsin samankaltaisia niin julkisissa odotuksissa kuin kasvatuspuheen sananlaskujen tulkinnoissa.

Neljännän kansalaisuuteen liittyvän pääteeman suhteen julkiset odotukset ja tulkinnat kasvatuskokemuksista eroavat toisistaan. Sääty-yhteiskunnassa kukin sääty kasvatti kansalaisia oman säätynsä kansalaisuus-käsityksen mukaisesti. Kansalaisuus on kasvatustavoite, joka eroaa julkisten odotusten tavoitteena ja elämäntarinoiden sananlaskutulkinnoissa. Kuullun kasvatuspuheen tulkinnoissa kansalaisuus ei esittäydy kuuliaisuutta korostavan kolmisäätyopin kansanomaisena tulkintana. Kuullun kasvatuspuheen tulkinnoissa kansalaisuutena voidaan pitää vastuun ottamista omasta elämästä, kykyä elää oman yhteisön jäsenenä sekä ymmärrystä varallisuuden merkityksestä ihmisen elämän perusehtojen turvaajana, mutta ei itsetarkoituksena.

Voidaan sanoa, että yhteiskunta näki rahvaan kasvatuksen tavoitteena olleen kansalaisen hyvänä ja työteliäänä ihmisenä. Tämä on luettavissa valtaa pitävien ryhmien asettamista julkisista odotuksista, jotka on kirjattu säädöksiin. Odotukset poikkesivat kuitenkin osin siitä, mitä rahvaan lapsen lähiyhteisö arvosti kansalaisena eli ryhmänsä jäsenenä. Lapsuudessa kuullun kasvatuspuheen tulkintojen mukaan sananlaskujen tavoitteena pidettiin ihmistä, joka oli valmis ottamaan vastuun omasta elämästään lähiyhteisönsä jäsenenä.

Epilogi

Nyt on sekin luvallista mikä ennen oli syntiä, mummollanikin oli tapana sanoa: parempi on kourallinen kuumaa kuin helmallinen häpeää.

Niillä sanoilla hän ruokki meitä, *että meistä tulisi kunnon kansalaisia*, sehän onnistuikin. (nainen, syntynyt 1929)

Viitteet

- 1 Näin siitä huolimatta, että papistolle oli määrätty kotona tapahtuvan kasvatuksen ja opetuksen kuten yleisenkin elämän valvonta (KL1686, 6.12.1869/SA, 24/11.10.1908/SA).
- 2 Säädöksiin sisällytän lakien ja asetusten lisäksi hallitsijoiden määräyksiä, kirjeitä ja julistuksia (Kekkonen 2009, 1–2), jotka ovat osa virallista asiakirjahistoriaa.
- 3 Määritelmä on tässä yhteydessä sijoitettu itse käsitettä vanhempaan kontekstiin, sillä käsite kasvatusta on nykyisessä merkityksessään varsin uusi (Granbom-Herranen 2013, 60–61).
- 4 Suomalaisten lukutaidosta ennen oppivelvollisuuskoulua on näkemyksiä, jotka tiivistyvät kahteen argumenttiin: a) suomalaiset olivat lukutaitoisia viimeistään 1850luvulla ja b) lukutaito oli sidoksissa säätyyn ja kieleen (argumentoinnista lisää Granbom-Herranen 2008, 39–40). Kati Mikkola (2005, 15) on muistelukerronnan kautta päätyneet näkemykseen, jonka mukaan lukutaito on ollut ensisijaisesti sidoksissa asemaan yhteiskunnassa eikä se ole ollut rahvaan elämän kannalta välttämättömyys. Suomenkielisiä julkaisuja koskevan sensuuriasetuksen kumoaminen vaikutti julkaisukanavien aukeamiseen. (Lång 2008, 67–68).
Myöskään oppivelvollisuuslain merkitystä ei tule yliarvioida. Yleinen oppivelvollisuus säädettiin Suomessa länsieurooppalaisittain varsin myöhään, vasta vuonna 1921. Ennen oppivelvollisuuskoulua arviot koulua käyneiden lukumääristä vaihtelevat suuresti. Huomionarvoista on se, että vertailussa muihin Euroopan maihin Suomessa koulua käyvien osuus väestöstä oli huomattavan pieni (ks. esimerkiksi Lipponen 2006, 224–225). Vuoden 1921 jälkeen oppivelvollisuuslaki salli kunnille erittäin pitkän toteuttamisajan ja harvaanasuttujen seutujen lapsia se vapautti kokonaan oppivelvollisuudesta. (Iisalo 1988, 181). Oppivelvollisuudesta vapauttaminen sisältyi edelleen vielä vuoden 1983 Peruskoululakiin, vasta vuoden 1998 Perusopetuslaki (21.8.1998/SA) liitti oppivelvollisuuden piiriin koko ikäluokan.
- 5 Rahvaalla tarkoitan sitä osaa kansasta joka koostui ensisijaisesti maaseudun tilattomasta väestöstä ja johon katsotaan kuuluneen myös kaupunkien palkolliset sekä työväestö maalla ja kaupungissa (Granbom-Herranen 2008, 16, 111–112). Rahvaan kieli on pääasiallisesti ollut suomi, sillä vain noin kymmenesosa suomalaisesta rahvaasta on ollut ruotsinkielisiä (Niemi 1969, 55; Granbom-Herranen 2013, 56).
- 6 Yhteiskunnallisen vallan kieliä olivat ensisijaisesti ruotsi tai venäjä (myös saksa ja ranska) (Katajala 2005, 43–51; Granbom-Herranen 2008, 274).
- 7 Viralliset kuulutukset tuli määräysten mukaan lukea jumalanpalveluksen yhteydessä. Palkkaussäännön, asevelvollisuusasetuksen kaltaisten säädösten yhteydessä oli ne määrätty luettaviksi saarnastuolista kirkonmenojen yhteydessä. Maailmantapahtumat puolestaan levisivät usein kiertävien kauppiaiden tai muiden kulkijoiden myötä tarinoina ja laulelmina.
- 8 Suullisessa perinteessä sananlaskut ovat osoittautuneet varsin muuttumattomiksi elementeiksi: sadassa vuodessa vain kolmasosa niistä on 1950-luvulle tultaessa kadonnut, korvautunut tai muuttunut (Granbom-Herranen 2008, 214).
- 9 6.8.1723
- 10 KL1686, 6.12.1869/SA, 24/11.10.1908/SA
- 11 11.5.1866/SA
- 12 18.10.1898/SA
- 13 15.4.1921/SA
- 14 6.8.1723, 21.8.1739/M, 15.5.1805/SP, 30.1.1865/SA
- 15 esim. 2.3.1869/SA, 20.1.1888/SA, 17.11.1890/SA, 7.10.1901/SA
- 16 Oltuaan satoja vuosia osa Ruotsin valtakuntaa, kuului Suomi autonomisena suuriruhtinaskuntana Venäjään 1809–1917 (osia jo vuosista 1721 ja 1743 alkaen). Valtakunnan laeista kattavin on vuoden 1734 Ruotsin valtakunnan laki, joka perustuu kuningas Eerikinpojan kaupunki- ja

maanlakeihin 1300-luvulta sekä Kuningas Kristofferin maanlakiin vuodelta 1442 (Kekkonen 2003, 255).

- 17 Esimerkiksi lapsen huoltoa koskeva vuoden 1984 holhouslaki (8.4.1983/SA) kumosi edeltäjensä, jonka peruseräpäätökset tärkeimmiltä osiltaan noudattavat vuodelta 1734 Ruotsin valtakunnan lakia (Granbom-Herranen 2011a, 170).
- 18 Tunnetut ja ns. kansan keskuudessa eläneiden ihmisten muistiinpanot ovat yhteisön poikkeusyksilöiden tuotantoa. Tunnetuimpia kansankertoja lienevät Eljas Raussi, Pietari Päiväranta ja Johannes Häyhö. Suomenkielisinä talonpoikina he olivat säätyläisiä lähempänä suomenkielistä rahvasta, sen kieltä ja maailmankuvaa, mutta he eivät kuitenkaan edustaneet rahvaan enemmistöä. (Haltsonen 1966, 5; Kauranen 1999, 144; Strak 2008, 51).
- 19 Tarkemmin ks. Granbom-Herranen 2008, liite 2.
- 20 Vuoden 1919 heinäkuuhun asti voimassa olleessa vuoden 1772 hallitusmuodossa ei mainita määrääaikaa, jonka kuluessa hallitsijan tuli vahvistaa valtiopäivillä hyväksytyt lait ja säädökset.
- 21 Vastaavasti ruotsiksi barn-, tjänst- ja hus-alkuiset sanat, piga, dräng, föräldrar, uppfostra, undervisa, kläda och föda, församling, allmogen.
- 22 1.8.1863 jälkeen annetut viralliset asiakirjat julkistettiin myös suomeksi. Keisarin määräyksessä *Hans Kejsersliga Majestäts Nådiga Förordning, angående allmänna fattigwården i Sturfurstendömet Finland* (22.3.1852/SP) todetaan: ”§. 33. Barn, som höra till fattigförsörjningens omvårdnad, böra icke i något fall uti fattighus eller fattigstuga intagas, utan, der särskild anstalt för deras försörjning och underwisning i christendomen icke finnes inrättad, genom Fattigwårds-styrelsen försorg, för så lång tid å ett och samma ställe, som sig möjligen göra låter, inaccorderas hos wälkände och pålitlige personer, der de, under åtnjutande af en christlig uppfostran i öfrigt, tillika blifwa i tillfälle att inhemta kännedom om sådane slöjder, landtmanna-arbeten eller andre tjenlige sysselsättningar, hwarigenom de i framtiden må kunna sjelfwe sig lifnära och försörja, samt blifwa nyttige medlemmar i samhället. Sådant understöd af fattigwården upphör dock sedan barnet fyllt fjorton år; men äfwen efter denna tid skall det sålunda wårdade barnet qwarstanna hos sine fosterföräldrar intill dess barnet uppnått sexton år, samt hos dem fortfarande arbeta ...”.
- 23 ”Standard proverbial interpretation” Norrick (1985: 109–117).
- 24 6.8.1723, RWL1734, 5.5.1805/SP, 30.1.1865/SA.
- 25 12 vuotta: 21.8.1739/M, 15.5.1805/SP, 9.9.1817/SP, 31.3.1879/SA;
14 vuotta: 28.4.1791/M, 6.11.1849/SB, 22.3.1852/SP;
15 vuotta: 22.3.1852/SP, 31.3.1879/SA.
- 26 15.5.1805/SP, 6.12.1869/SA, 31.3.1879/SA, 24/11.10.1908/SA.
- 27 KL1686, 8.12.1719/M, RWL1734, 21.8.1739/M.
- 28 Konfirmaation rinnastus initiaatioon, ks. Nyberg 1929, 50–51; Seppälä 1988, 48. Rippikoulu siirtymänä aikuisuuteen, ks. Aromaa 1990, 103; Kaivola 1998, 139.
- 29 Ohjesäännöt 2.3.1869/SA, 17.11.1890/SA, 7.10.1901/SA, 6.10.1902/SA.
- 30 22.12.1917/SA.
- 31 Kansalaisuutta määrittävässä säädöksissä käytetään käsitteitä ”yhteiskunnan kansalaisiksi” (11.12.1766/M), ”hyödyllisiksi ja rehellisiksi” (4.5.1785/M, 2.3.1869/SA, 7.10.1901/SA) sekä ”kristillisiksi ja hyödyllisiksi yhteiskunnan jäseniksi” (17.11.1870/SA, 16.7.1875/SA).
- 32 Tarkemmin ks. Granbom-Herranen 2008, 124.
- 33 TL1442, 18.10.1898/SA.
- 34 Yhteisön toiminta perustui suullisiin sopimuksiin. Kirjallisia kaupanteon tai työsuhteen asiakirjoja ei yleisesti tehty.
- 35 Kirkkolait sekä 12.1.1726/SF.

- 36 Tarkemmin ks. Granbom-Herranen 2009, 86.
- 37 Kasvattavissa laitoksissa keskeinen tehtävä oli antaa lapselle se kasvatusta, jota vaille tämä oli jäänyt orpouden, vanhempien kykenemättömyyden tms. syyn vuoksi. Näistä ohjesäännöistä voidaan siis lukea, mitä noin 15-vuotiaalta odotettiin.
- 38 26.10.1757/M, 29.5.1767/M, 23.3.1768/M, 15.4.1772/M, 14.4.1779/M, 7.3.1780/M, 17.11.1870/SA, 16.7.1875/SA, 17.12.1874/SA.
- 39 6.8.1723, 15.5.1805/SP.
- 40 Ks. esimerkiksi Korhokangas 1996, Kemppainen 2001, Karonen 2002.
- 41 Samaan ikäkauteen sijoittui myös herrasväen lasten sukupuolittuneen kasvatuksen alku – tosin ei työntekijöiden vaan koulunkäynnin kautta (Hägman 1994, 113).
- 42 Tarkemmin ks. Granbom-Herranen 2008, 321–334.

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto:

Karjalaiset elämäkerrat keruu 1983–1984.
Perinne elämässäni kilpakirjoitus 1985.

Painetut lähteet (sisällön mukainen kronologinen järjestys)

TL = Talonpoikain laki. Kuningas Kristofferin maanlain (1442) suomennos Caloniuksen kopion mukaisesti. Helsinki: SKS.

KL1686 = Kircko-Laki Ja Ordningi / Jonga Suuriwaldias Cuningas ja Herra / Herr CARL Yxitoistakymmenes / Ruotzin Göthein ja Wändein Cuningas / etc. Wuonna 1686 on andanut coonpanna / Ja Wuonna 1687 prändistä uloakäydä ja cuulutta / Ynnä tähän soweliain Asetusten canssa. Wuonna 1688 Suomexi kääty. TURUSA / Prändätty Johan Winterildä / Cuningalliselta KirjainPrändtjäldä. 3.9.1686. Näköispainos: Lahja-Irene Hellemaa & Anja Jussila & Martti Parvio (toim.) 1986. Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. Helsinki: SKS.

6.8.1723 Kongl. Maj:ss Förnyade Stadga och Förordning / Angående Tienstefolck och Legohion. Gifwen Stockholm i Rådkammaren den 6. Augusti 1723. Cum Gratia & Privilegio S:ae R:ae Maj:tis. Sederholm./ uti Kongl. Boktryckeriet uplagdt/ hos Johan Henr. Werner, Directeur öfwer Boktryckerien i Riket.

RWL = Ruotzin Waldacunnan Laki. Hywäxi Luettu ja Wastan otettu Herrain Päiwillä Wuonna 1734. Prändtijn annettu Georg Saloniuxelda/ Cuning. Howrätin Actuariuxelda omalla culutuxella, Wuonna 1759. Turusa, Prändätty Directeurildä ja Cuningalliselta Kirjan-Prändtjäldä Suuren-Ruhtinaanmaasa Suomesa, Jacob Mercellildä. Näköispainos: Esko Koivusalo & Raimo Jussila (toim.) 1984. Ruotsin Waldakunnan Laki 1734. Porvoo: WSOY.

M = Modée, R.G. (1742–1829). Utdrag utur alle ifrån den 7 Decemb. 1718 utkomne – till 1794 års slut. Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer I–XV. Stockholm.

- SF = Samling af de i Storfurstendömet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar, hwilka ändra eller förklara landets allmänna Lag eller utwidga och närmare bestämma föreskrifterne i de ämnen densamma omfattar. 1855. På Hans Kejslerliga Majestäts nådiga befallning, utgifwen af Deb för Finland tillförordnade Lag-Kommission. (Förre Delen 1538–1799. Helsingfors: J.C Frenckell & Son, 1855; Senare Delen 1800–1854. Helsingfors: J.C Frenckell & Son, 1855).
- SP = Samling af Placater, Förordningar, Manifeste och Påbud, samt andre Allmänna handlingar, hwilka i Stor-Furstendomet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket kommit. Åbo. 1821–1862.
- SB = Samling af de till efterlefnad gällande Bref, Förklaringar och Föreskrifter, hwilka af Hans Kejslerl. Maj:t, äfwensom ifrån Expeditionerne i Dess Senat för Stor-Furstendomet Finland blifwit utfärdade uti Justitiae-, Oeconomiae- och Politiae-Ärender. Från och med år 1809–1859. (1840–1862).
- SA = Suomen Suuriruhtinaanmaan Asetuskokoelma (Asetus-Kokoelma/ Asetus-Kokous) 1860–1917 sekä Suomen Asetuskokoelma 1917–.

Kirjallisuus

- Apo, Satu (1987). Suullisten kertomusten kulttuuriset merkitykset: esimerkkejä suomalaiskarjalaisesta kansanperinteestä. Teoksessa Tommi Hoikkala (toim.) *Kieli, kertomus, kulttuuri*. Helsinki: Gaudeamus, 118–133.
- Aromaa, Vuokko (1990). Tyttöikä – tuulenpyörre ja tosipaikka. Teoksessa Kari Immonen (toim.) *Naisen elämä*. Helsinki: Otava, 91–203.
- Aukia, Markku (1984). Perinteisestä kotikasvatuksesta Suomen maaseudulla. Teoksessa Mikko Ojala (toim.) *Varhaiskasvatustutkimus Suomessa*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 163–181.
- Briggs, Charles L. (1988). *Competence in performance*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Devitt, Michael & Kim Sterelny (1987). *Language & Reality*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dolby, Sandra K. (1996). Personal experience story. Teoksessa Jan Harold Brunvand (toim.) *American Folklore*. (Electronic version) New York: Garland Publishing, 1170–1172.
- Finnegan, Ruth (1994). Proverbs in Africa. Teoksessa Wolfgang Mieder & Alan Dundes (toim.) *The Wisdom of many*. Madison (WI): University of Wisconsin Press, 10–42.
- Granbom-Herranen, Liisa (2008). *Sananlaskut kasvatustilanteissa – perinnettä, kasvatusta, indoktrinaatiota?* Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 329. Jyväskylän yliopisto. Saatavilla myös www-muodossa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3111-7> [viitattu 6.3.2014].
- Granbom-Herranen, Liisa (2009). Mihän sananlasku lasta johdattaa? – elämäntarinoiden avulla lapsen tulkintaan sananlaskujen kasvatustavoitteista. *Kasvatus & Aika* 3–4/2009, 79–93. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/dokumentit/artikkeli_granbom-herranen_2210092250.pdf [viitattu 28.5.2014]

- Granbom-Herranen, Liisa (2010). Menetelmät monitieteellisen tutkimuksen haasteena. *Elore* 17 (2), 68–78. http://www.elore.fi/arkisto/2_10/herranen_2_10.pdf [viitattu 8.3.2014].
- Granbom-Herranen, Liisa (2011a). Rahvaan lapsen kasvatuksen tavoitteet Ruotsin ja Venäjän ajan säädöksissä. *Kasvatus* 42 (2), 167–176.
- Granbom-Herranen, Liisa (2011b). How Do Proverbs Get Their Meanings? The Model of Interpretation Based on a Metaphor Theory. Julkaisussa Bogusław Nowowieski (toim.) *Białostockie Archiwum Językowe* nr 10. Białystok University, 47–67. Saatavilla myös www-muodossa: <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/37115> [viitattu 6.3.2014]
- Granbom-Herranen, Liisa (2013). Stat, kyrka och familj: innehållet i allmogebarns uppfostran i Finland i början av 1900-talet. *Barn* 31 (3), 55–68.
- Grönfors, Martti (1982). *Kvalitatiiviset kenttätyömenetelmät*. Porvoo: WSOY.
- Hedenborg, Susanna (1997). *Det gåtfulla folket. Barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700talets Stockholm*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Haltsonen, Sulo (1966). Eljas Raussi. Teoksessa Eljas Raussi [1840]. *Virolahden kansanelämä 1840luvulla*. Helsinki: SKS, 7–10.
- Hilpelä, Jyrki (1987). Kasvatuksen tehtävä ja kasvatustieteen vaihtoehdot. Teoksessa Ari Antikainen & Pirjo Nuutinen (toim.) *Näkökulmia kasvatuksen ongelmiin ja tutkimukseen*. Helsinki: Yliopistopaino, 152–174.
- Hintikka, Jaakko & Gabriel Sandu (1994). Metaphor and Other Kinds of Nonliteral Meaning. Teoksessa Jaakko Hintikka (toim.) 1994. *Aspects of Metaphor*. Synthese Library 238. Dordrecht: Kluwer Academic, 151–187.
- Häggman, Kai (1994). *Perheen vuosisata*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Iisalo, Taimo (1988). *Kouluopetuksen vaiheita*. Helsinki: Otava.
- Kaivola, Terttu (1998). *Lasten juhlat. Rotinoista rippikouluun*. Helsinki: SKS.
- Kalela, Jorma (2000). *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Karonen, Petri (2002). Johdanto: Moninainen patriarkalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat. Teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.) *Arjen valta*. Helsinki: SKS, 10–23.
- Katajala, Kimmo (2005). *Suurvallan rajalla*. Helsinki: SKS.
- Kauranen, Kaisa (1999). *Rahvas, kauppahuone, esivalta*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Kekkonen, Jukka (2003). Modernin oikeuden synty, kehitys ja tulevaisuus. Teoksessa Jyri Inha (toim.) *Muutos ja jatkuvuus. Näköaloja oikeushistoriaan*. Helsinki: Talentum, 243–270.
- Kekkonen, Jukka (2009). *Kontekstuaalinen oikeushistoria*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kemppainen, Jaana (2001). *Kotikasvatus kolmessa sukupolvessa*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 190.
- Knuuttila, Seppo (1985). Kansanomaisen maailmankuvan juonteita. Teoksessa Martti Linkola & Toivo Hakamäki & Heikki Kirkinen & Arno Rautavaara (toim.) *Sukupolvien perintö 2*. Helsinki: Kirjayhtymä, 347–365.
- Korkiakangas, Pirjo (1996). *Muistoista rakentuva lapsuus*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.

- Kurki, Leena & Elina Nivala (2006). Johdanto. Teoksessa Leena Kurki & Elina Nivala (toim.) 2006. *Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen*. Tampereen yliopistopaino, 11–23.
- Liliequist, Marianne (1991). *Nybyggarbarn. Barnuppföstran bland nybyggare i Frostvikens, Vilhelmina och Tärna socknar 1850–1920*. Umeå Studies in the Humanities 103.
- Linkola, Martti (1985). Maatalouden maisema. Teoksessa Martti Linkola & Toivo Hakamäki & Heikki Kirkinen & Arno Rautavaara (toim.) *Sukupuolvien perintö 2*. Helsinki: Kirjayhtymä, 57–102.
- Lång, Reija 2008. Mäkitupalaisen tyttärestä kirjailijaksi. Matilda Roslin-Kalliola ja kansallisen kirjoittamisen monet muodot. *Kasvatus & Aika* 3 (2) 2008, 67–80. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=141 [viitattu 15.8.2014]
- Lipponen, Päivi (2006). *Kansakouluhanke valtion, kunnan ja kyläyhteisöjen vallanjaon haasteena*. Helsingin yliopisto. Soveltavan kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 264.
- Markkola, Pirjo (1994). *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870luvulta 1910luvulle*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Mikkola, Kati (2005). Uutuuksien pyhyys ja pahuus. Teoksessa Pekka Laaksonen & Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) *Kansanetiikkaa. Käsityksiä hyvästä ja pahasta*. Kalevalaseuran vuosikirja 84. Helsinki: SKS, 11–41.
- Niemi, Onni (1969). *Pohjakoulukysymys yhteiskunnallisena ongelmana Suomessa I. Autonomian aika*. Turku: tekijä.
- Norrick, Neal R. (1985). *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. Berlin: Mouton.
- Nyberg, Bertel (1929). *Lapsi kautta vuosisatojen*. Helsinki: Otava.
- Nygård, Toivo (2002). Patriarkalisuus 1600 ja 1700luvun palkollislainsäädännössä. Teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.) *Arjen valta*. Helsinki: SKS, 158–168.
- Pentikäinen, Juha (1980). Yksilö perinteentutkimuksen kohteena. Teoksessa Outi Lehtipuro (toim.) *Perinteentutkimuksen perusteita*. Porvoo: WSOY, 185–248.
- Perttula, Juha (1993). Fenomenologinen psykologia. Kokemuksen systemaattista tutkimusta. *Psykologia* 4/28, 267–274.
- Pulma, Panu (1985). *Fattigvård i frihetstidens Finland. En undersökning om förhållandet mellan centralmakt och lokalsamhälle*. Historiallisia tutkimuksia 129. Helsinki: SHS.
- Rahikainen, Marjatta (2002). *Compulsory child labour: parish paupers as indentured servants in Finland, c. 1810–1920*. *Rural History* 13 (2), 163–178.
- Rahikainen, Marjatta (2004). *Centuries of Child Labour. European Experiences from the Seventeenth to the Twentieth Century*. Studies in Labour History. Aldershot: Ashgate.
- Rasila, Viljo (1977). Suomen poliittisen historian vuodet 1905–1919. Teoksessa Viljo Rasila & Eino Jutikkala & Keijo K. Kulha (toim.) *Suomen poliittinen historia 1809–1975. 2. osa 1905–1975*. Porvoo: WSOY, 9–115.
- Satulehto, Markku (1992). *Elämismailma tieteiden perustana. Edmund Husserlin tieteen filosofia*. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta vol 33.
- Seppälä, Jarkko (1988). *Opettava ja kasvattava kirkko*. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus ja koulutuskeskus. Oppimateriaaleja 5.
- Siikala, Anna-Leena (1984). *Tarina ja tulkinta*. Helsinki: SKS.
- Sjöholm, Elsa (1988). *Sveriges medeltidslagar : europeisk rättstradition i politisk omvandling*. Lund: Institutet för rätthistorisk forskning.

- Stark, Laura (2008). Maalaisrahvaan kirjoitusmotivaatio ja asenteet kirjoitustaitoa kohtaan 1840–1890-luvun Suomessa. *Kasvatus & Aika* 3 (2) 2008, 49–66. http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=140 [viitattu 15.8.2014]
- Talve, Ilmar (1990). *Suomen kansankulttuuri*. Helsinki: SKS.
- Tuomaala, Saara (2004). *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca historica 89. Helsinki: SKS.
- Tähtinen, Juhani (1992). *Miten kasvattaa pikkulapsia. Kasvatusmoraliteetin ja suuntausten lähtökohtien muutoksia Suomessa 1850–1989 suomenkielisten kasvatus ja hoito-oppaiden sekä aikakauslehdistön ilmaisemana*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta, sarja A:157.
- Ukkonen, Taina (2000). *Menneisyyden tulkinta kertomalla*. Helsinki: SKS.
- Uljens, Michael (1989). *Fenomenografi – forskning om uppfattningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Urponen, Kyösti (1994). Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaaliturvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 163–260.
- Vehkalahti, Kaisa (2009). *Constructing Reformatory Identity: Girls' Reform School Education in Finland, 1893–1923*. Oxford; New York: Peter Lang.
- Vilkko, Anni (1997). *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana*. Helsinki: SKS, 73–89.
- Vuorela, Toivo (1977). *Suomalainen kansankulttuuri*. Porvoo: WSOY.
- Waris, Heikki (1974). *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*. Porvoo: WSOY.